

Marek Starowieyski, Emil Stanula, Józef Naumowicz, Stanisław Kalinkowski

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 57/1, 133-142

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. 1. *Studi e ricerche sull' Oriente Cristiano*. — 2. Hilariana. — 3. Pierwsi chrześcijanie w wywiadzie radiowym. — 4. Nau czanie patrologii. — 5. Nowe tomy *Corpus Christianorum. Series Graeca*. — 6. „Jahrbuch für Antike und Christentum”. II. SPRAWOZDANIA. Sympozjum Sekcji Patrystycznej przy Komisji Episkopatu ds. Nauki Katolickiej*.

I. PUBLIKACJE

1. „Studi e ricerche sull' Oriente Cristiano”

Od 1978 r. ukazuje się w Rzymie pod redakcją znanego badacza Wschodu chrześcijańskiego Francesco Pericoli Ridolfini czasopismo, którego nie można wprawdzie nazwać patrystycznym, niemniej ze względu na swój przedmiot — Wschód chrześcijański — musi dotyczyć tematów dotyczących starożytności chrześcijańskiej. Pismo ukazuje się trzy razy w roku i jest drukowane techniką małej poligrafii, niestety nie zawsze czytelnie.

W dotychczasowych numerach czasopisma najwięcej miejsca poświęcono światu syryjskiemu, co jest oczywiste ze względu na zainteresowania redaktora głównego. Tu podkreślić należy dwa cykle: poświęcony Afraate sowi i przekładom syryjskim pism Grzegorza z Nyssy. Pierwszy temat obejmuje następujące artykuły: F. Pericoli Ridolfini, *Note sull' antropologia e sull' escatologia del „Sapiente persiano”*, 1(1978) 3—17; z. 2, 5—16; tenże, *Note sui „Figli del patto” (bnay qyama) dell' antica chiesa siriaca*, 1(1978) z. 2, 48—54; tenże, *Problema trinitario e problema cristologico nelle „Dimostrazioni” del „Sapiente Persiano”*, 2(1979) z. 2, 99—125; tenże, *I sacramenti negli scritti del „Sapiente Persiano”* 2(1979) 157—171; B. Bonifacino, *Significato dei termini Santo, Santità, Santificare, nelle „Dimostrazioni” di Afraate il „Sapiente Persiano”*, 1(1978) z. 1, 67—78, z. 2, 17—38.

Problemowi przekładów syryjskich pism św. Grzegorza z Nyssy poświęcono następujące prace: T. Clementoni, *La versione siriaca del „De opificio hominis” di Gregorio di Nissa*, 5(1982) 81—101, 157—171; M. R. Del Deo, *La versione siriaca del „De opificio hominis” di Gregorio di Nissa, cap. XIV*, 6(1983) 39—56, 181—195; F. Grassi, *La versione siriaca del „De opificio hominis” di Gregorio di Nissa, cap. IX—XI*, 7(1984) 25—50, 191—206. Te artykuły stanowią przejaw typowego dla ostatnich czasów zwrotu wydawców pism Ojców Kościoła do wersji orientalnych wydawanych pism. Sygnalizowałem już tę tendencję przy omawianiu kolokwium poświęconego Grzegorzowi z Nazjanzu (*Collectanea Theologica* 53, 1983, z. 1, 142). Jak się okazuje, przekłady te mogą nie tylko udoskonalić wydanie tekstu, lecz również pomóc w jego zrozumieniu; przede wszystkim jednak pomagają nam poznać życie kulturalno-teologiczne kręgu danego języka.

Chrześcijaństwu koptyjskiemu poświęcono tylko jeden artykuł: T. Orlandi, *Un frammento di Pleroforie in copto*, 2(1979) 3—12, (fragment dzieła Jana z Majumy — wydanie i przekład).

Starożytnemu światu arabskiemu poświęcono również jedną pracę:

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

F. Pericoli Ridolfini, *Le origini del cristianesimo presso i popoli arabi*, 3(1980) 87—107; 4(1981) 83—118.

Stosunkowo dużo miejsca poświęcono Bizancjum. Dwa artykuły omawiają czasy Justyniana: F. Carcione, *L'„aftardocetismo” di Giustiniano: una mistificazione strumentale del dissenso politico-religioso*, 7(1984) 71—78; tenże, *La politica religiosa di Giustiniano nella fase iniziale della „seconda controversia origenista”* (536—543). *Un nuovo fallimentare tentativo di integrazione tra monofisismo e calcedonianismo alla vigilia della controversia sui „Tre capitoli”*, 8(1985) 3—18. Dwie duże prace poświęcono Michałowi Psellosowi: D. Gemmiti, *Aspetti del pensiero religioso di Michele Psello*, 6(1983) 77—169, oraz wydanie i przekład *Homilii o Zwiastowaniu wraz z bibliografią dzieł Psellosa*, 7(1984) 97—164.

Do bizantynistyki można również zaliczyć trzy prace z dziedziny apokryfów: E. Morini, *Apostolicità ed autocefalia in una Chiesa Orientale: la leggenda di S. Barnaba e l'autonomia dell'arcivescovato di Cipro nelle fonti dei secoli V e VI*, 2(1979) 23—45; S. Prete, *Reliquie e culto di S. Bartolomeo Ap. dal Medio Oriente a Roma all'Isola Tiberina*, 5(1982) 173—181; I. Zervou Tognazzi, *La iconografia dalla koimesis della Santa Vergine. Specchio del pensiero teologico dei Padri Bizantini*, 8(1985) 21—46 (artykuł będzie kontynuowany). Zagadnienia ikonograficzne porusza również artykuł E. Morini, *Ancora sulla vita di S. Giorgio di Amastide. Note su un recente contributo* [I. Sevčenko, *Hagiography in the Iconoclast Period*, w: *Iconoclast. Ninth Symposium of Byzantine Studies*, Birmingham 1977, 113—131], 2(1979) 127—147.

Problemów monastycyzmu starożytnego dotyczą dwa artykuły: C. Carta Paolucci, *L'attività ospitaliera nell'antico monachesimo. Note su alcune testimonianze delle più antiche fonti monastiche*, 6(1983) 173—180; A. Rigo, *Epistola ai monaci (e epistola ad un igumeno) di uno pseudo-Crisostomo: un tratto dell'orazione esicasta scritto nel spirito do Ps. Macario*, 6(1983) 197—215, [wyd. PG 60, 751—756, CPG 4627].

Z innych artykułów wymienić należy pracę dotyczącą manicheizmu: S. Prete, *Di alcuni scritti antimanchei in rapporto alle fonti del manicheismo*, 2(1979) 87—98. Duży artykuł poświęcono egzegezie patrystycznej: E. E. Paseti, *I temi di Abramo „peregrinus” e „advena”* (*Gen 12, 1—3, 9—10*): *alla ricerca di una tradizione esegetica antica*, 5(1982) 13—46, 103—124, 141—155. Natomiast P. Cazzola w artykule *Itinerari della S. Sindone nell'Oriente Cristiano*, 6(1983) 19—38 bezkrytycznie omawia „źródła literackie” mówiące o wędrówkach Calunu.

W omawianym czasopiśmie znajdujemy również życiorysy zasłużonych badaczy Wschodu chrześcijańskiego, niestety dość krótkie i zdawkowe, np. S. Moscatti pisze o G. Levi della Vida (1886—1967), 1(1978) z. 2, 3n, a A. Quacquarelli o G. Ricciottim (1890—1964), 1(1978) z. 3, 3—9. W czasopiśmie znajduje się również dział recenzji.

Wprawdzie istnieją czasopisma poświęcone Wschodowi chrześcijańskiemu, niemniej jest na tym polu wiele do zdziałania, tak że powstanie jeszcze jednego czasopisma poświęconego temu tematowi należy przyjąć z radością. Rodzi się jednak pytanie, czy to czasopismo istnieje w jakiegokolwiek z polskich bibliotek. Niniejszy komunikat został napisany na podstawie notatek zrobionych w Papieskim Instytucie Orientalnym w Rzymie.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

2. Hilariana

Zainteresowanie św. Hilarym z Poitiers w ostatnich dziesiątkach lat wzrasta z dnia na dzień. Do wzrostu tego zainteresowania przyczyniła się niewątpliwie 1600 rocznica śmierci biskupa z Poitiers. Z okazji tej rocznicy opublikowano dwie pozycje książkowe będące zbiorem artyku-

łów wybitnych patrologów. Pierwsza z nich: *Hilaire de Poitiers, Evêque et docteur. Cinq conférences données à Poitiers à l'occasion du XVIe centenaire de sa mort*, Paris 1968; druga o charakterze bardziej specjalistycznym: *Hilaire et son temps, Actes du colloque de Poitiers 29 septembre — 3 octobre 1968*, Paris 1968. Obydwie pozycje stanowiły pewnego rodzaju inspirację dla wielu prac dyplomowych i nowych wydań pism św. Hilarego z Poitiers.

Do roku 1967 pisma św. Hilarego można było czytać w wydaniu Migne'a, t. IX i X (PL Supplementum I, 241—286) oraz w wydaniu CSEL 22: *Tractatus super Psalmos* i CSEL 22: *Tractatus Mysteriorum Collectanea Antiariana Parisina (Fragmenta Historica) cum appendice (Liber I ad Constantium), Liber ad Constantium imperatorem (Liber II ad Constantium), Hymni, Fragmenta minora, Spuria*. Po roku 1967 *Tractatus Mysteriorum* oraz *In Matthaeum* doczekały się nie tylko nowej edycji, lecz także nowego przekładu na język francuski oraz doskonałego ich opracowania oraz wstępów wprowadzających czytelnika do owocnego ich czytania i wykorzystania. *Tractatus Mysteriorum* został wydany i opracowany przez J. Brissona w SCH 17 bis, *In Matthaeum* zaś przez J. Doignon'a w SCH 254 i 258. Krytycznego wydania tekstu *De Trinitate* podjął się P. Smulders. Pierwszy tom obejmujący księgi VIII—XII ukazał się w CSEL 62A, drugi zaś ukazał się w 1965 roku w tymże samym wydawnictwie.

Razem z nowymi wydaniem tekstu pojawiły się liczne studia na temat pism, myśli i samej osoby św. Hilarego z Poitiers. Najbardziej monumentalną monografią dotyczącą życia, działalności i myśli teologicznej św. Hilarego stanowi dzieło J. Doignon'a, *Hilaire de Poitiers avant l'exil*, wydane w *Etudes Augustiniennes*, Paris 1971. Dzieło składa się z trzech części: *La naissance à la foi; La foi enseignées; l'épreuve de foi d'Hilaire*. Monografia doskonale udokumentowana tekstami źródłowymi wyróżnia się wzorcowo przeprowadzonymi analizami tekstu hilariańskiego. Ponadto monografia przekazuje bibliografię hilariańską do roku 1970. Dalszą bibliografię do roku 1980 podaje praca E. Stanuli: *Czynniki kształtujące sens biblijny w ujęciu św. Hilarego z Poitiers*, Warszawa 1984, Akademia Teologii Katolickiej (*Studia Antiquitatis Christianae*, t. 4).

Jest charakterystyczne, że przed rokiem 1967 główne zainteresowanie uczonych kierowało się do wielkich tematów teologicznych, jak chrystologia, nauka o Trójcy Świętej, a po wspomnianym roku przedmiot studiów stanowi egzegeza Pisma Świętego uprawiana przez św. Hilarego z Poitiers. Dla przykładu warto tu wymienić prace J. Doignon'a: *Hilaire de Poitiers devant le verset 17, 28a des Actes de Apotres. Les limites d'un pantheisme chrétien*, *Orpheus* 1(1980) 348—370; *Ipsius enim genus sumus (Actes 17, 28) chez Hilaire de Poitiers. De saint Paul a Vergile*, *JAC* 23(1980) 58—64; *Le dialogue de Jesus et de Paul: Actes 9, 4—6. Sa pointe dans l'exégèse la plus ancienne (Hilaire, Ambroise, Augustin)*, *RSPTh* 64(1980) 477—489; *Versets additionnels du Nouveau Testament perçus par Hilaire de Poitiers*, *Vet. Ch.* 17(1980) 29—47; *Pierre „fondement de l'Eglise” et la foi de la confession de Pierre „base de l'Eglise chez Hilaire de Poitiers*, *RSPTh* 66(1982) 412—425; *Erat in Jesu Christo homo totus (Hilaire de Poitiers, In Matthaeum II, 5) Pour une saine interpretation de la formule*, *RE Aug.* 28(1982) 201—207; *L'exégèse latine de la parabole deux fils (Mt 21, 28—31) Hilaire de Poitiers devant le problème de l'obéissance à Dieu*, *RHPR* 65(1984) 53—59.

ks. Emil Stanula CSsR, Warszawa

3. Pierwsi chrześcijanie w wywiadzie radiowym

Od jesieni roku 1980 Radio Kanada prowadzi wywiady z najwybitniejszymi historykami Kościoła i egzegetami na temat pierwszych chrześcijan. Do tej pory omówiono w formie wywiadu radiowego trzy tematy: *Relacje*

rodzącego się chrześcijaństwa do judaizmu, następnie Zagadnienie wiary, kultu i wspólnoty pierwszych chrześcijan, wreszcie Spotkanie się chrześcijaństwa z kulturą grecką i rzymską. Tekst nadanych wywiadów następnie wydano z małymi modyfikacjami w trzech tomikach pod ogólnym tytułem: *Les premiers chrétiens*, z których pierwszy nosi podtytuł: *Les rapports du christianisme naissant avec le judaïsme*; drugi: *La foi, le culte, et la communauté*; trzeci: *La rencontre avec la civilisation greco-romaine*. Wszystkie trzy tomiki ukazały się w Editions Bellarmin-Montréal i Editions du Cerf Paris 1983. Z punktu widzenia patrystycznego na uwagę zasługuje trzeci tomik, w którym omówiono następujące problemy: *La „paix romaine” et la diffusion du christianism* (P. Petit); *La civilisation hellénistique et le christianism naissant* (P. Petit, J. Pépin); *La pensée philosophique au moment de l’essor du christianism* (J. Pépin); *Les religions traditionnelles de l’Empire et le culte impérial* (P. Grimal); *Les religions orientales dans l’Empire romain, au début de notre ère* (M. Tardieu i A. Benoit); *Marcion et le premier schisme d’importace* (G. Pelland); *L’identité des chrétiens: „une troisième race d’hommes”* (R. Minnerath i A. Jau- bert); *L’attitude des chrétiens face aux institutions de l’Empire* (R. Minnerath); *La riposte des chrétiens aux attaques dont ils sont l’objet: Justin et les Pères apologistes* (P. Prigent); *La critique chrétienne du paganisme et de la société païenne* (P. Prigent); *Les persécution: L’ampleur et les motifs* (A. Benoit); *La dialectique de la persécution et du martyre* (A. Mandouze).

ks. Emil Stanula CSsR, Warszawa

4. Nauczanie patrologii

Connaissance des Pères de l’Eglise to zbiór osiemnastu zeszytów obejmujących materiał do nauczania patrologii na trzech poziomach: wprowadzającym, pogłębiającym i udoskonalającym. Ten sposób nauczania patrologii proponowany przez zespół patrologów skupionych pod kierownictwem A. Hammana i L. Donnata przypomina polski skrypt wydany w Wyższym Seminarium Duchownym w Katowicach: *Wprowadzenie do patrologii*, ks. W. Myszoła i ks. E. Stanuli (Kraków 1974). *Wprowadzenie do patrologii*, zwłaszcza w propozycji ćwiczeń, obejmuje trzystopniowe studium patrologii, pierwszy stopień stanowi ogólne zapoznanie się z historią Kościoła okresu starożytnego oraz na jej tle przedstawienie poszczególnych sylwetek pisarzy starożytności chrześcijańskiej; drugi etap polega na studium tekstów wybranych pisarzy; trzeci obejmuje studium wybranych tematów z historii literatury patrystycznej oraz teologii pojętej najogólniej z Ojców Kościoła. *Connaissance des Pères de l’Eglise* proponuje i urzeczywistnia tę samą metodę studium patrologii.

Pierwszych sześć zeszytów poświęca sporo uwagi historii kościelnej od pierwszych utworów patrystycznych do twórczości św. Bernarda (zbyt szeroko pojęty okres patrystyczny). W określonych ramach historycznych autorzy omawiają: *Didaché*, św. Ignacego z Antiochii, św. Ireneusza, pisarzy związanych z Aleksandrią (Klemens Al., Orygenes, kontrowersję orygenesowską), dalej Tertuliana, św. Cypriana; wreszcie pisarzy IV i V w. oraz początki literatury średniowiecznej.

Drugi etap studium patrologii obejmuje dalsze sześć zeszytów *Connaissance de Pères de l’Eglise* (7–12), w których autorzy omawiają następujące tematy: św. Justyn i *Ody Salomona*; Tertulian: jego osobowość, twórczość i aspekty teologiczne jego dzieł; Hipolit Rzymski i *Tradycja apostołska*; św. Ambroży i *O tajemnicach*; św. Bazyl i *Traktat o Duchu Świętym*; Grzegorz Wielki i Kasjan.

Trzeci wreszcie poziom studium patrystycznego (zeszyty 13—18) obejmuje syntetyczne ujęcie teologii patrystycznej ukazanej na analizie pism Ojców Kościoła: Atanazy, Hilary z Poitiers, Jan Chryzostom, Leon Wielki, Maksym Wyznawca i Cyryl Aleksandryjski.

Każdy zeszyt zawiera oprócz krótkiego omówienia sylwetek pisarzy starożytności chrześcijańskiej na tle historyczno-kulturowym sporą ilość uwag metodycznych, praktycznych wskazań i pouczeń, jak student powinien studiować bogatą, choć wybraną bibliografię. Uczenie może się odbywać indywidualnie lub grupowo. Należy podkreślić, że autorzy zeszytów *Connaissance des Pères de l'Église* kładą wielki nacisk na ćwiczenia jako ważną formę dydaktyczną.

Connaissance des Pères de l'Église wydaje wydawnictwo Desclée de Brouwer, 76 bis, rue des Sts Pères, 75007 Paris; kieruje serią wydanych zeszytów Henri Donnat OSB; redaguje A. G. Hamman OSB, w skład rady naukowej wchodzi: B. Sesboué SJ, Cl. Ollivier, J. Woliński. Pierwszy zeszyt ukazał się w czerwcu 1981 roku, ostatni zaś 18 w lipcu 1985. W przygotowaniu są dalsze trzy zeszyty, które stanowić będą pewną korektę do poprzednich zeszytów.

ks. Emil Stanula CSsR, Warszawa

5. Nowe tomy „Corpus Christianorum. Series Graeca”

W miarę ukazywania się tomów serii greckiej *Corpus Christianorum* była ona omawiana w polskich czasopismach teologicznych (StThV 16, 1978, nr 2, 284—288; CollTh 49, 1979, z. 3, 188n; 52, 1982, z. 1, 171—176; 54, 1984, z. 4, 168—170). Ostatnio ukazały się dwa następne tomy:

Anastasioi Sinaitae Sermones duo in constitutionem hominis secundum imaginem Dei nec non Opuscula adversus Monotheletas, wyd. Karl-Heinz Uthemann, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 12, Turnhout (Brepols) — Leuven (University Press), 1985, s. CLXVIII + 202.

Nicephori Blemidae Autobiographia seu curriculum vitae nec non Epistula universalior, wyd. Joseph A. Munitiz, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 13, Turnhout (Brepols) — Leuven (University Press), 1984, s. LV + 156.

Tom 12 stanowi drugi tom dzieł Anastazego Synaity, bowiem w tomie ósmym omawianej serii K.-H. Uthemann wydał podstawowe dzieło mnicha synaickiego *Hodegos (Viae duae)*. Omawiany tom zawiera trzy mowy o stworzeniu człowieka (CPG 7747—7749) oraz scholia i florilegium przeciw monoteletom (CPG 7771 — dzieło niepewnego autorstwa). Tom zawiera również dotąd nie wydane rozdziały przeciwko monoteletom (CPG 7756). Wszystkie te dzieła znajdują się rkp Vaticanus Gr. 1409 (XIII w.), co świadczy o istnieniu specjalnego *Corpus Anastasianum* skierowanego przeciw monoteletom. K.-H. Uthemann opatrzył tom obszernym wstępem, ograniczając się niestety wyłącznie do, ważnych skądinąd, zagadnień kodykologicznych, pomijając natomiast zagadnienia teologiczne i historyczne. Wydanie tekstu, jak zwykle w CChrGr, jest wzorowe: pod tekstem znajdująemy źródła i aparat krytyczny. Indeksy obejmują 40 stron druku.

Tom 13 obejmuje dzieła autora należącego już do bizantynistyki, Nicefor Blemmydes żył bowiem w latach 1197—1274 (por. O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984, 292n). Jednak w serii CChrGr wydano już dwa inne tomy należące do bizantynistyki: *Thesaurus Theognosta* oraz *Zycie św. Atanazego Atonity*. Wskazuje to na intencję wydawców, by pokazać literaturę bizantyńską jako kontynuację Ojców greckich. Jest to stwierdzenie słuszne, choć może nie najlepiej widać je na przykładzie *Autobiografii* Nicefora Blemmydesa. Znaczenie tego autora dla historii stosunków na osi Rzym—Konstantynopol jest szczególnie ważne, gdyż Blemmydes zajął

umiarkowane stanowisko w sporze Greków i łacinników o pochodzenie Ducha Świętego. Tom wydany przez J. A. Munitiza nie daje jednak traktatów teologicznych, lecz bardzo ciekawą autobiografię (*Peri ton kat' auton diegesis merike*). Opisuje w niej swe burzliwe życie, starając się przedstawić siebie w jak najpochlebniejszym świetle. H. G. Beck autobiografię tę nazywa po prostu *Selbstbewunderung*, a inny, nie mniej wybitny znawca Bizancjum, K. Krumbacher, podkreśla typowo bizantyński charakter dzieła (*sein gases echt byzantinisches Charakterbild*). To interesujące dzieło ma ukazać się również w przekładzie angielskim w *Spicilegium Sacrum Lovaniense*; przekładu tego dokonali również J. A. Munitiz.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

6. „Jahrbuch für Antike und Christentum”

Od początku ukazywania się *Biuletynu patrystycznego* informowaliśmy czytelników o zawartości kolejnych tomów „Jahrbuch für Antike und Christentum”. Dziś podajemy zawartość dwóch następnych numerów: 26(1983) oraz 27—28(1984—1985).

Tom 26 jest dedykowany profesorowi K. M. Hettlage i zawiera następujące artykuły: K. M. C. Dunbabin, M. W. Dickie, *Invidiarumpantur pectora. Iconography of Phthonos-Invidia in Graeco-Roman Art*, s. 7—37; U. Maiburg, *Und bis an die Grenzen der Erde*. *Die Ausbreitung des Christentums in den Länderlisten und deren Verwendung in Antike und Christentum*, s. 38—54; H. Brakmann, *Séveros unter den Alexandrinern. Zum liturgischen Diptychon in Boston*, s. 54—58; Ch. Strube, *Die Kapitelle von Quasr ibn Wardan. Antiochia und Konstantinopel im 6. Jahrhundert*, s. 59—106 (z ilustracjami); G. N. Brands, *Ein Glasschalenfragment im Antiquarium Communale in Rom*, s. 107—127 (z ilustracjami); J. Engelmann, *Altes und Neues zu Beispielen heidnischer und christlicher Katakombenbilder im spätantiken Rom*, s. 128—151 (z ilustracjami); S. N. C. Lieu, *An Early Byzantine Formula for the Renunciation of Manichaeism — The Capita VII contra Manichaeos of [Zacharias of Mitylene]. Introduction, Text, Translation and Commentary*, s. 152—218 (zwraca uwagę bardzo bogaty komentarz, wykorzystujący źródła łacińskie, greckie, z Bliskiego i Dalekiego Wschodu, np. chińskie; w pięciu apendyksach podaje różne teksty, anatemy czy rytuały nawrócenia manichejczyków). Druga część tomu zawiera recenzje następujących książek: J. Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epitaffi di Roma anteriori al sec. VII (Analecta Gregoriana, t. 223) Roma 1981* (G. Sanders), s. 219—223; V. Saxer, *Morts, martyrs, reliques en Afrique Chrétienne aux premiers siècles. Les témoignages de Tertullien, Cyprien et Augustin à la lumière de l'archéologie africaine. (Theologie historique 55), Paris 1980, Beauchesne (T. Baumeister)*, s. 223—226; H.-I. Marrou, *Augustinus und das Ende der antiken Bildung, Paderborn, Schöningh, 1981* (A. Kehl), s. 225—229; R. Pillinger, *Die tituli historiarum oder das sogenannte Dittochaeon des Prudentius. Versuch eines philologisch-archäologischen Kommentars (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 142), Wien 1980* (S. Döpp), s. 229—231; P. Allen, *Evagrius Scholasticus the Church Historian (Spicilegium Sacrum Lovaniense 41), Louvain 1981* (F. Winkelmann), s. 231—233; G. Jeremias, *Die Holtzür der Basilika S. Sabina in Rom, Tübingen, E. Wasmuth, 1980* (P. Maser), s. 233—239. Tom kończą informacje z Franz-Joseph-Dölger-Institut z Bonn.

Tom 27—28 zawiera następujące artykuły: E. Dassmann, *Theodor Kalusner (1894—1984)*, s. 5—23; K. Hoheisel, *Das frühe Christentum und die Seelwanderung*, s. 24—46; V. Fabrega, *War Junia(s), der hervorragende Apostel (Rom 16, 7), eine Frau?*, s. 47—64; F. Graf, *Maximos von Aigai. Ein Beitrag zur Überlieferung über Apollonios von Tyana*, s. 65—73;

G. Schöllgen, „*Tempus ni collecto est*”. Tertullian, der frühe Montanismus und die Naherwartung ihrer Zeit, s. 74—96; W. Fauth, Der Morgenhymnus Aeterne rerum conditor des Ambrosius und Prudentius Cath. 1 (Ad galli cantum). Eine synkretische Betrachtung mit dem Blick auf vergleichbare Passagen der frühchristlichen Hymnodie, s. 97—116; J. Doignon, Les „nobles disciplines” et le „visage de la verité” dans les premiers dialogues d’Augustin. Un Commentaire de Soliloques 2, 20, 35, s. 116—123; H. G. von Mutius, Die Erschaffung des Menschen nach Gottes Ebenbild in der synagogalen Poesie des antiken palästinischen Judentums, s. 124—134; H.-G. Severin, Beobachtungen am Berliner Thron-Relief, s. 134—137 (2 ilustracje); W. H. C. Frend, Syrian Parallels to the Water Newton Treasure, s. 146—150 (2 ilustracje); A. Geyer, Aspekte der Bauornamentik von Alaham Monastir, s. 151—170 (5 ilustracji); B. Schellenwald, Zur Typologie, Entwicklung und Funktion von Oberräumen in Syrien, Armenien und Byzanz, s. 171—218 (5 ilustracji).

W dziele recenzji omówiono następujące publikacje: Romanitas—Christianitas. Untersuchungen zur Geschichte und Literatur der Römischen Kaiserzeit, Johannes Straub zum 70. Geburtstag... gewidmet, wyd. G. Wirth oraz K. H. Schwarte i J. Heinrichs, Berlin—New York, de Gruyter, 1982 (H. J. Diesner), s. 219n; Historisches Wörterbuch der Philosophie..., wyd. J. Ritter i K. Gründer, t. 5, Basel-Stuttgart, Schwalbe Co, 1980 (K. Bormann), s. 220—224; G. A. Press, The Development of the Idea of History in Antiquity, Montreal, McGill-Queen’s Univ. Press, 1982 (F. Winkelmann), s. 224—227; H. Schneider (wyd.), Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit (Wege der Forschung 552), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981 (H. P. Kohns), s. 227n.; W. Kierdorf, Laudatio funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede (Beiträge zur klassische Philologie), Meisenheim am Glan, A. Hain, 1980 (C. J. Classen), s. 228—231; A. Strobel, Das heilige Land der Montanisten. Eine religionsgeographische Untersuchung, Berlin — New York, de Gruyter, 1980 (G. May), s. 231—234; L. W. Countryman, The Rich Christian in the Church of the Early Empire. Contradictions and Accommodation, New York — Toronto, 1980 (F. Schöllgen), s. 234—236; R. Lorenz, Arius judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius, Göttingen 1980, Vandenhoeck-Ruprecht (W. A. Bienert), s. 236—238; Écrits gnostiques. Codex de Berlin, wyd. M. Tardieu (Sources Gnostiques et Manichéennes 1), Paris, Cerf, 1984 (H. M. Schenke), s. 238—242; M. Mangel, Rabbinische Legende und frühpharisäische Geschichte. Schimeon b. Schetach und die achtzig Hexen von Ascalon (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse) Heidelberg, Winter, 1984 (H. G. von Mutius), s. 242; Y. Duval, Loca sanctorum Africae. Le cult des martyrs en Afrique du IVe au VIIe siècle, 1—2, Rome, Ecole Française de Rome, 1982 (W. H. C. Frend), s. 234—246; C. Nauwerth, Vom Tot zum Leben. Die christlichen Totenerweckung in der Spätantiken Kunst, Wiesbaden, O. Harrasowitz, 1980 (P. van Dael), s. 246—249; M. Hengel, Achilleus in Jerusalem. Eine spätantike Messingkanne mit Achilleus Darstellungen aus Jerusalem. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse) Heidelberg, Winter, 1982 (H. Mielsch), s. 249—250; M. Egloff, La poterie copte. Quatre siècle d’artisanat et d’échanges en Basse-Egypte, 1—2, Genève 1977, Librairie de l’Univ. Georg., 1977 (E. Ettlinger), s. 250—251.

Ostatnie dwie strony zajmują informacje z Franz-Joseph-Dölger-Institut w Bonn.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

II. SPRAWOZDANIA

**Symposium Sekcji Patrystycznej
przy Komisji Episkopatu ds. Nauki Katolickiej
Białystok, 16—17 września 1985 r.**

Doroczne Symposium Sekcji Patrystycznej zgromadziło w Wyższym Arcybiskupim Seminarium Duchownym w Białymstoku około trzydziestu patrologów oraz archeologów i historyków starożytności z całej Polski. Tematem wiodącym spotkania było zagadnienie eklezjologii oraz związków patrystyki z działalnością ekumeniczną. Podjęto próbę ukazania możliwości wykorzystania nauki Ojców Kościoła na polu ekumenicznym. Jakie było pojęcie Kościoła w starożytności? Jak wyglądała polemika Ojców z innowiercami? W jaki sposób teologia Kościoła niepodzielonego pierwszych wieków służył przewyższaniu podziałów i budowaniu jedności dzisiaj?

Spotkanie rozpoczęło się Mszą św. koncelebrowaną pod przewodnictwem ks. bpa Edwarda Kisiela, z homilią ks. doc. dr. Franciszka Drączkowskiego. Obrady otworzył ks. bp E. Kisiel, który zapoznał zebranych ze strukturą wyznaniową swej diecezji. Pod tym względem diecezja z siedzibą w Białymstoku jest najbardziej ekumeniczną diecezją w Polsce.

Obrady w pierwszym dniu miały bogaty program. Rozpoczęły się wykładem ks. doc. dr. hab. Edwarda Stańka pt. *Kościół — wspólnota czy społeczność? Zarys eklezjologii pierwszych trzech wieków*. Pojęcia „wspólnota” i „społeczność” są przewodnie dla wyrażenia istoty Kościoła, choć wyrażają dwie odmienne jego koncepcje. W życiu i w literaturze trzech pierwszych wieków, jak wykazał prelegent, podstawowe było pojęcie Kościoła jako wspólnoty (*communio*). Ogromne zasługi w obronie takiego pojęcia Kościoła mieli Ireneusz, Orygenes i Cyprian. Wspólnotę umacniali prześladowania. Pojawiały się jednak wypaczenia ideału wspólnoty, np. u montanistów, jak i różne jego zagrożenia, np. dla apologetów i gnostyków ważniejszą była wierność doktrynie niż wierność wspólnotcie. Niebezpieczne było wreszcie pytanie, postawione w owym czasie, czy można być chrześcijaninem nie należąc do wspólnoty. Nadto w pierwszych wiekach pojawiają się oznaki innego pojęcia Kościoła — jako społeczności (*societas*). Przełomem okazały się czasy Konstantyna, który, sam zresztą nie należąc do wspólnoty Kościoła, traktował Kościół jako społeczność. Szeroka dyskusja po tym wykładzie dowodziła, że problem pojęcia i określenia Kościoła był i nadal jest żywy zarówno w Kościele katolickim, jak i w dialogu z innymi Kościołami.

Kwestią sposobu prowadzenia dialogu zajęła się mgr Kazimiera Derka a czewska w komunikacie *Patrystyczny ideał apathes pathos w Triadach Grzegorza Palamasa*. Dzieło Palamasa, napisane w obronie hezychazmu, głosiło ideał beznamiennej namiętności, potrzebę wyciszenia się człowieka jako warunku spotkania z Bogiem. Jest to zresztą ideał, do którego zawsze zmierzła kultura ascetyczna, ale który szczególnie miejsce zajmował u hezychastów. Prelegentka wskazała na rozbieżności między hezychastycznym ideałem wyciszenia się a gwałtownym tonem polemicznym niektórych pism Grzegorza Palamasa. W dyskusji (ks. dr Stanisław Longosz, doc. dr Jerzy Wójtczak) wskazano, że gwałtowność należała do kanonu i wręcz do dobrego tonu starożytnej i późniejszej polemiki, także innowierczej. Powszechnie też stosowano w niej inwektywę.

Ks. dr Jan Sergiusz Gajek w wykładzie *Synteza neopatrystyczna teologii prawosławnej na przykładzie Pawła Ewdokimowa* zwrócił uwagę na to, że Ewdokimow nie tylko cytował Ojców Kościoła i wykorzystywał ich naukę, ale był twórczym kontynuatorem myśli patrystycznej. Granica patrystyki na

Wschodzie jest inna niż na Zachodzie. Nawet pisarze X czy XIV wieku, jak Symeon Nowy Teolog czy Mikołaj Kabazilas są wydawani w serii patrystycznej *Sources Chrétiennes*. Odejścia od linii patrystycznej, jak podkreślił prelegent, nie spowodowała na Wschodzie ani scholastyka, ani nawet upadek Konstantynopola. Paweł Ewdokimow dążąc w XX wieku do syntezy myśli patrystycznej i współczesnej stosuje metody Ojców Kościoła i formuluje teologię w ich duchu. Stąd niesłusznie jego teologię określa się jako neopatrystyczną, najlepiej nazwać ją teologią o charakterze patrystycznym.

Ks. dr Bogdan Cześz przedstawił *Wkład patrystyki w dialog ekumeniczny na przykładzie działalności instytutów w Bari i w Salonikach*. Oba instytuty, o charakterze teologiczno-ekumenicznym, prawosławny w Salonikach i katolicki w Bari, prowadzą działalność badawczą wydawniczą i dydaktyczną, mającą na celu zbliżenie obu siostrzanych Kościołów. Szukają punktów stycznych na gruncie myśli patrystycznej. Wśród wielu wydawnictw obu instytutów warto odnotować obszerny dwutomowy podręcznik patrologii czasów przedniejszych, wydany w Salonikach: P. K. Christou, *Hellenike Patrologia*, 1976 i 1978, ss. 400 i 1002. Warto też wiedzieć, że w bibliotece instytutu w Salonikach znajdują się sfotokopiowane wszystkie rękopisy z Góry Atos. Działalność obu instytutów dowodzi, że patrystyka oddaje nieocenione usługi w dialogu ekumenicznym.

Po południu odbyło się spotkanie wykładowców patrologii i archeologii, poświęcone programowi nauczania patrologii. Ks. dr Bogdan Cześz zapoznał zebranych z programem wykładów patrologii w Poznaniu. Ks. doc. dr hab. Wincenty Myszor przedstawił problematykę w opracowanym przez siebie skrypcie *Patrologia. Wybór tekstów źródłowych do ćwiczeń*, t. 1—2, Katowice 1984. W dyskusji ks. doc. dr E. Staniek zwrócił uwagę, by w nauczaniu patrologii w seminariach bardziej uwzględniać sprawy duszpasterskie. Dr Andrzej Bober zachęcał, by uwzględniać nie tylko myśl dogmatyczną Ojców Kościoła, lecz także ich naukę etyczną, społeczną, polityczną.

Drugi dzień obrad obejmował dwa wystąpienia. Ks. dr Marian Bawierz wygłosił wykład pt. *Stosunek Ireneusza do innowierców*, stwierdzając w konkluzji, że u Ireneusza nie ma postawy wrogości, jak wskazywałby tytuł jego dzieła *Adversus haereses*. Głównym środkiem obrony dla Ireneusza był pozytywny wykład nauki Kościoła. Ireneusz czuł się biskupem i duszpasterzem także wobec innowierców, chciał poznać ich myśl, modlił się o ich nawrócenie, a przede wszystkim pragnął ich zbawienia. Cała jego działalność inspirowana była miłością. W dyskusji potwierdzono, że charakterystyczna dla Ireneusza nie jest postawa „przeciw”, nie odniesienie zwycięstwa, jak np. w postawie Tertuliana, ale chęć pozyskania innowierców (ks. doc. dr E. Staniek). Podkreślono oryginalny u Ireneusza rys mistyczny — czuje on ból, że Bóg jest obrażany przez rodzące się herezje (dr A. Bober).

Mgr Czesław Mazur w komunikacie *Argument patrystyczny w polemice katolicko-prawosławnej w Polsce okresu Odrodzenia* zwrócił uwagę, że w XVI w., jeszcze przed unią z 1596 r., obok powszechnie znanej polemiki katolicko-protestanckiej istniała w Polsce polemika między Kościołem katolickim i prawosławnym. W polemice tej szeroko był stosowany argument patrystyczny. Wiadomo, że w polemice katolicko-protestanckiej dyskutowano nad samą ważnością argumentu patrystycznego. Po komunikacie ks. dr S. Longosz i ks. bp. doc. dr hab. Edward Ozorowski podkreślili rolę i ważność argumentu patrystycznego w dziejach i jego potrzebę w dzisiejszej myśli.

Na zakończenie sympozjum przedstawiono sprawy organizacyjne Sekcji Patrystycznej. Poinformowano o tematach prac magisterskich i licencjackich z zakresu patrologii oraz o planach wydawniczych w najbliższym czasie.

Symposium, któremu towarzyszyła serdeczna gościnność gospodarzy, spełniło swą rolę. Poza cennym dorocznym spotkaniem patrologów z całej Polski ukazało ekumeniczne oblicze myśli patrystycznej. Potwierdzenie i szerokie uzasadnienie znalazła teza, że wracając do teologii Kościoła niepodzielonego pierwszych wieków buduje się solidną drogę do jedności w czasach współczesnych.

ks. Józef Naumowicz, Warszawa